

YAŞLI KADINLARIN EKONOMİK VE PSİKO-SOSYAL SORUNLARI

Öz

Ortalama yaşam süresinin kadınlarda daha uzun olması ve geleneksel cinsiyet rolleri gereği kadınların ekonomik ve sosyal yaşamdan uzak kalmaları nedeniyle günümüzde yaşlı kadınlar ekonomik ve psiko-sosyal sorunlarla daha fazla karşı karşıya kalabilmektedirler. Gelecekte toplam nüfusumuzun önemli bir bölümünü oluşturacak olan yaşlı nüfus ve yaşlı nüfus içinde kadınların yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve aktif bir yaşam sürmelerinin sağlanması için gerekli olan sosyal destek programlarının hızla oluşturulması, hem toplum hem de aile açısından büyük önem taşımaktadır.

Anahtar sözcükler: Yaşlı kadınlar, Ekonomik ve psiko-sosyal sorunlar.

THE ECONOMICAL AND PSYCHO-SOCIAL PROBLEMS OF ELDERLY WOMEN

ABSTRACT

Today, as a result of being separate from economical and social activities due to the traditional sex role as well as the long life period of women, elderly women have come across with economical, psycho-social problems more than before. In the future, elderly people especially elderly women will form the significant part of our population. For the sake of increase of their life quality and to sustain the existence of their active life, to constitute necessary social support are crucial both for the society and the family.

Key words: Elderly women, Economical and psycho-social problems.

İletişim (Correspondance)

Hülya ÖZTOP
Hacettepe Üniversitesi Ev Ekonomisi Yüksek Okulu
Aile ve Tüketici Bilimleri Bölümü ANKARA
Tlf: 0312 305 16 67/149 Fax: 0312 305 10 95
e-mail: hoztop@hacettepe.edu.tr

Geliş Tarihi: 16/11/2005
(Received)

Kabul Tarihi: 01/06/2006
(Accepted)

Hacettepe Üniversitesi Ev Ekonomisi Yüksek Okulu
Aile ve Tüketici Bilimleri Bölümü ANKARA

GİRİŞ

Ortalama yaşam süresinin uzaması ve doğurganlık hızının düşmesi nedeniyle giderek yaşlanan toplumlar, daha büyük oranda yaşlı nüfusa yüz yüze kalmanın yanında, iki cinsiyet arasındaki nüfus oranında da bir dengesizlikle karşı karşıyadır. Kadınların ortalama yaşam süresinin, erkeklerden daha uzun olmasına bağlı olarak artan yaşlı nüfusun çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır (1). Devlet İstatistik Enstitüsü 2000 yılı verilerine göre, yaşlı nüfus içinde kadınların payı %54.7 iken, erkeklerin payı ise %45.3'dür. 65 yaşın üzerindeki kadınların %47.1'i evli, %50.4'ü eşini kaybetmiş, %1.3'ü boşanmış ve %1.2'si de hiç evlenmemiştir. Bu veriler, özellikle eşini kaybetmiş, boşanmış ya da hiç evlenmemiş yaşlı kadınların oranının oldukça yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (2). Bu durum, toplumda yalnız yaşayan kadınların toplam içindeki paylarının da giderek artmakta olduğunu göstermektedir.

Günümüzde tüm dünyada meydana gelen teknolojik, ekonomik, sosyal ve kültürel değişimler aile yaşam kalıplarını değiştirmekte ve yalnız yaşama konusundaki sosyal kabullenmeyle birlikte yaşlıların büyük bir çoğunluğu yalnız yaşamayı tercih etmektedirler (3). Ülkemizde de destekleyici aile ilişkileri varlığını korumakla birlikte; özellikle kentte yaşayan yaşlıların çoğunluğu kendi evlerinde çocuklarından ayrı yaşamaktadırlar (4).

Yaşlıların yaşamlarını bağımsız ve kendi kendilerine yetebilecek şekilde sürdürmeleri, yaşam kalitesinin yükseltilmesini sağladığı gibi yaşamdan duyacakları tatmini de olumlu yönde etkilemektedir. Ancak yaşlıların ister tercihe bağlı isterse zorunlu nedenlerle bağımsız bir yaşam sürdürme konusunda karşılaştıkları sorunların ortaya konulması, bu sorunlara ilişkin çözüm yollarının belirlenmesi açısından oldukça önemlidir (5). Yaşlı bireyin değişen yaşam koşullarına uyum sağlama yeteneği ile organizmanın iç ve dış etkenler arasında denge sağlama potansiyelinin azalması sonucunda, sosyal çözülme sürecine girmesi yaşlılık döneminin en önemli sorunudur. Bireyin sosyal çözülme sürecine girmesinde; fiziksel yaşlanmanın yanı sıra, eşlerden birinin ölümü, emekli olma, çocukların evden ayrılması, farklılaşan sosyal ilişkiler ve statü kaybı, yetersizlik duygusu ve ölüm korkusu gibi psiko-sosyal etkenler de rol oynamaktadır. Bununla birlikte yaşlılık döneminde sosyal çözülme sürecinin artmasına ya da azalmasına etki eden en önemli faktör bireyin sosyo-ekonomik düzeyidir (6).

Ekonomik Sorunlar

Nüfus grupları içinde yoksul ve yoksulluğa yakın olanlar arasında yaşlılar oldukça önemli bir yer almaktadır. Yoksul yaşlıların, gelirlerinin büyük bir bölümünü temel gıda, temel ihtiyaçlar ve sağlık harcamalarını karşılamak amacıyla kullanmak

zorunda kalmaları, onların sürekli olarak yetersiz beslenme, yetersiz barınma ve sağlık ihtiyaçlarının ihmal edilmesi riski ile karşı karşıya kalmalarına neden olmaktadır. Özellikle yaşlı kadınlar erkeklere göre daha fazla yoksulluk içinde yaşamaktadırlar (7). Konuya ilişkin yapılan araştırmalarda da yaşlı kadınların erkeklere göre ekonomik sıkıntılara daha fazla maruz kaldıkları bulunmuştur. Altmış beş yaşın üstünde olma, yalnız yaşama, kırsal alanda yaşama, boşanmış, dul ya da hiç evlenmemiş olma gibi etkenler kadınların yoksulluk sıklığında artışa neden olabilmektedir (8,9). Dünyadaki toplam üretimin 2/3'ünü oluşturan kadınlar, dünya gelirinin sadece %5'ini almaktadırlar. Sadece geri kalmış ülkelerde değil, Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde de en yoksul kesimi kadınlar oluşturmaktadır (10).

Son yıllarda bütün dünyada, yoksulluğun ortadan kaldırılmasını hedefleyen politika ve uygulamalar üzerinde odaklanılmış olunmasına karşın; yaşlılar birçok ülkede bu politika ve programların dışında bırakılmışlardır. Ekonomik gücün paylaşılmasında cinsiyet eşitsizliği ve tutarsızlıkları, kadın ve erkeklerde gelir getiren işlerin eşit olmayan dağılımı, kadın girişimciler için teknolojik ve finansal destek yoksunluğu, gayrimenkul ve krediler başta olmak üzere sermayelerin eşit olmayan şekilde kullanımı ve kontrolü, iş yaşamına başlama zorluklarının yanı sıra bazı olumsuz geleneksel ve alışılmış uygulamalar, kadınların ekonomik gücünü sınırlandırmış ve sonuçta yoksulluğun feminizasyonu (yoksulluğun kadınlaması) ortaya çıkmıştır. İş yaşamına ara vermeden çalışmaya dayanan sosyal güvenlik sistemlerindeki eşitsizlik de, kadınların yoksullaşmasına katkıda bulunmaktadır. Birçok toplumda boşanma, ayrılma, evli olma ya da dul kalma gibi nedenlerle aile reisinin kadın olduğu evlerde yaşayanlar yoksulluk riski ile daha fazla karşı karşıya kalmaktadırlar (11). Yoksulluğun bir kadın sorunu olmasının altında yatan temel etmen "toplumsal cinsiyet ayrımcılığı"nın adeta sosyal kabul görenek dikkat bile çekmeden yapıla gelmesi ile ilgilidir ve bu cinsiyet eşitsizliği kadınların hayatının her evresine yansımaktadır (12,13).

Bugün dünyada 65 yaşın üzerindeki pek çok kadının geliri yoksulluk sınırının altındadır (6). Kadınların küresel zenginlikten erkeklere göre çok daha az pay aldığı konusu üzerinde, son 25 yıldır konuşulmakla beraber, yoksulluğun kadınlar için gerçekten önemli bir sorun olduğu uluslararası bir platformda ilk defa 1995 yılında Pekin'de toplanan 4. Dünya Kadın Konferansıyla kabul edilmiştir. Bu konferansta hükümetler, kadınların yoksulluğunun erkeklerinki ile kıyaslanamayacak kadar hızlı arttığını ifade etmişler ve yoksullukla mücadelenin en önemli unsurunun kadının güçlendirilmesi olduğunu vurgulamışlardır (10).

Ülkemizde yaşlı kadınların ekonomik sorunlarının temeli; gelişme ve kalkınma süreçlerine çok yetersiz düzeyde katılmaları ve bu süreçlerden yararlanamamalarına dayanmaktadır.

algılama ile yakından ilgilidir (20). Yapılan bir araştırmada ileri yaşlarda iyi olmayı engelleyen en önemli tehditlerden birinin yaşam amacını yitirmek ve sıkılmak olduğu ortaya konmuştur. Aynı araştırmada katılımcılar hasta ve depresif olmadıkça kendilerini yaşlı hissetmediklerini belirtmişlerdir. Bu durum yaşlı bireylerin psikolojik özelliklerinin nedenli önemli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır (22).

Özellikle batılı toplumlarda sosyal desteğin ve ilişkilerin giderek azalıyor olması, kişilerin ruh sağlığı açısından ciddi bir sorun oluşturmaktadır. Yaşlılıkta ruhsal hastalıklara sık rastlanmakla birlikte ruhsal hastalıklardan daha sık olarak ruhsal belirtiler ortaya çıkabilmektedir. Örneğin depresyon belirtileri ileri yaşlarda oldukça sık görülmektedir (23). Özellikle sosyal ilişkilerin azalması, yalnız yaşama, yoksul olma, sevilen kişilerin kaybı, saygınlığın ve bireysel yetkinliğin azalması depresyon gelişimini kolaylaştırmaktadır. Eşlerinden ayrılmış ya da dul kalmış kişilerde depresyon daha sık görülmektedir (20). Konuya ilişkin yapılan araştırmalarda yaşlı kadınların erkeklerle oranla daha fazla psikolojik sıkıntılarla karşı karşıya kaldıkları belirtilmektedir. Yine ilgili literatürlerde yaşlılar arasında en fazla görülen ruhsal bozukluklardan birinin depresyon olduğu, huzurevinde yaşama ve cinsiyet faktörünün depresyonda etkili olduğu; huzurevinde yaşayan yaşlılarda toplum içinde yaşayanlara göre, kadınlarda ise erkeklere göre daha fazla depresyon görüldüğü belirtilmektedir (8,24). Ulusal ve arkadaşları tarafından 2004 yılında yapılan araştırmada da kadınlarda depresyon sıklığının erkeklere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu bulunmuştur (25).

Günümüzde birçok yaşlı dul kadın yalnız yaşamakta ve yalnız yaşamının neden olabileceği, güvensizlik ve korku, dönem dönem yaşanan yalnızlık duygusu ve depresyon, birlikte yaşanacak arkadaş ya da eş özlemi ve gelecek kaygısı gibi olumsuzluklarla mücadele etmek durumunda kalabilmektedirler (26). Bu durumda da kişinin kendisiyle ilgili algı ve tutumları olumsuz yönde etkilenebilmektedir. Yaşlının kendisi hakkındaki olumsuz duygu ve düşüncelerini değiştirerek, sahip olduğu niteliklere, yeteneklere ve kendine güven duymasını sağlamak, onun yaşlılık dönemini huzurlu ve mutlu geçirmesi açısından oldukça önemlidir (27).

Diğer taraftan ev dışında çalışmış olan yaşlı kadınlar emeklilik döneminde gelirin düşmesiyle meydana gelen ekonomik güçlüklerin yanı sıra işlerinden ayrılmanın neden olduğu psikolojik etkilerle de mücadele etmek zorundadırlar. Çünkü çalışma rolünün kaybı, kendini işe yaramaz, toplumdansoyutlanmış ve yalnız hissetmeye dolayısı ile de bir boşluk hissini oluşmasına neden olabilmektedir. Kadınların çalışması onlara sadece sosyal statü kazandırmakla kalmamakta, aynı zamanda değişik ilişkiler kurma ve amaçlarını belirleme olanağı da sağlamaktadır. Bu konuda yapılan araştırmalarda ev di-

şında çalışmış olan yaşlı kadınların ilgi alanlarını geliştirdikleri, yaşamlarından memnun oldukları ve daha yüksek morale sahip oldukları, hiç çalışmamış kadınların ise yaşamdan duydukları memnuniyet düzeyinin ve morallerinin düşük olduğu, ayrıca çalışan ve ev dışında sosyal ilgilerini devam ettiren kadınların daha sonraki yıllarda daha az psikolojik sorunlar yaşadığı belirtilmektedir (28).

Yaşlı bireylerin yaşamına ilişkin olumsuzluklar “yaşamın saygınlığı”nın örselenmesine yol açmakta ve yaşamdan duyulan tatmini azaltmaktadır. Psikolojik refahın ve yaşam kalitesinin önemli bir belirleyicisi olan yaşam tatmininin ölçümleri; yaşama bağlılık ve isteklilik ya da yaşamdan sıkılmış olma, yaşama ilişkin sorumluluk alma isteği, bireylerin yaptığı işlerde başarılı olma düzeyi, yaşama ilişkin olumlu düşünceler, ruhsal durum gibi faktörleri içermektedir (29). Gönen ve Özmete tarafından 2003 yılında yaşlıların yaşamdan duydukları tatminin cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan bir araştırmada kadınların yaşamlarını erkeklere göre daha tatmin edici buldukları ancak şu andaki yaşamlarından erkeklere göre daha az mutluluk duydukları saptanmıştır (29).

Yaşlı bireylerin yaşam doyumunun genç bireylere göre daha düşük olduğu belirtilmekle birlikte, yaşam doyumu ile yaş arasındaki ilişkinin nedensel bir ilişki olmadığı söylenebilir. Yaşlı insanların yaşam doyumu düzeyi yalnızca yaşlanmalarına değil, daha çok dış koşullara bağlı görünmektedir. Artık günümüzde dış koşullarla daha etkin biçimde baş edebilen yaşlıların, yaşam doyumu ve psikolojik refah düzeyinin de daha yüksek olacağı düşünülmektedir (30).

Toplumda yaşayan her bireyin bir statüsü ve buna ilişkin bir rolü vardır. Sosyal statüye bağlı olan roller bireyin formal ve informal düzeyde sosyal ilişkiler kurmasında ve geliştirmesinde etken olarak, yaşamına canlılık verir, hareketlilik kazandırır. Aynı zamanda bireyin yaşamını aktif olarak sürdürmesine yol açar. Yaşlılık döneminde önceden sahip olunan rollerin kaybedilmesi bireyin kendini işe yaramaz hissetmeye başlamasına neden olabilir. Geçmişte sahip olunan bazı temel sosyal rollerin yitirilmesi ve bu rollerin bir daha yerine getirilemeyecek olması temel bir problemdir (31).

Özellikle yaşlı kadınlar açısından bakıldığında, dul kalarak “eş olma” ya da emekli olarak “çalışan” rolünün yitirilmesi, kadınların sosyal kimliklerini ve kendilerine olan güvenlerini de kaybetmelerine neden olabilmektedir. Çünkü ileri yaşta kadınların eğitim düzeylerinin daha düşük olması, dul kaldıklarında genellikle evlenmemeleri ya da geleneksel cinsiyet rolleri gereği daha çok eve bağımlı olmaları, yeni iş ve uğraşlar edinmemeleri, yaşama aktif olarak katılmamalarına neden olmaktadır (21). Öte yandan komşu, arkadaş ebeveyn rolleri bir ömür boyu devam eder ve yaşlılık dönemi yeni rollerin ka-

zanıldığı bir dönem haline getirilebilir. Kazanılan yeni roller yaşlı bireyin aktif olmasını, sosyal ilişkiler kurmasını böylece de sosyal uyumunun sağlanmasını kolaylaştırabilmektedir (31).

Soysal uyum, bireyin etkinlik düzeyi ve yaşam tatmini ile yakından ilişkilidir. Yaşlılık dönemindeki sosyal etkileşimi inceleyen araştırmalar, yakın bireysel ilişkilerin yaşamdan duyulan tatmini arttırdığını ve yaşlılığa uyum sağlamayı kolaylaştırdığını ortaya koymuştur (32). Artık tüm dünya ülkelerinde giderek önem kazanan yaşlıların toplumla bütünleşmesi, işlevselliğinin artması ve yaşam kalitesinin yükseltilmesi konuları yaşlılığın toplumsal değerinin göz önüne alınmasını gerektirmektedir. Yaşlılığın yaşlılık döneminin problemleriyle baş ederek, yaşlılığı kabullenmesinde, kendisini toplumda hala sevilen, önem verilen, saygı duyulan bir birey olarak görmesinde, sağlıklı, mutlu ve tatminkar bir yaşlılık dönemi geçirmesinde, başta aile üyeleri olmak üzere, akraba ve arkadaşlar tarafından sağlanan informal yardımlar son derece önemlidir (33). Çünkü aile ve arkadaş çevresi yaşlı kişilere hem toplumsal kimliğin sürdürülmesi olanağını hem de duygusal destek, maddi yardım, bilgi ve hizmet sağlamaktadır (31).

Terzioğlu ve arkadaşları tarafından 2004 yılında yapılan araştırmada bireylerin yaşı ilerledikçe çocuklar, akraba ve arkadaşlarla olan ilişkilerinde değişiklik olmadığı, yaşlıların yarıdan fazlasının çocukları tarafından özel günlerde veya ara sıra ziyaret edildikleri bulunmuş ve bu durumun toplumumuzun geleneksel değerlerine bağlı olarak sosyal dayanışma içinde olmasının, yaşlıların çocukları ve akrabalarıyla ilişkilerini yoğun bir biçimde sürdürmesinin bir kanıtı olduğu belirtilmiştir (34). Konuyu özellikle yaşlı dul kadınlar açısından inceleyen araştırmalarda da yaşlı dul kadınların kız çocuklarından, akraba ve arkadaşlarından aldıkları yardımların onlarla olan ilişkilerini güçlendirdiği ve bu ilişkilerin kadınların yaşamdan duydukları mutluluğu olumlu yönde etkilediği belirtilmektedir (1,32). Baran'ın 2005 yılında yaşlı ve toplumsal cinsiyet kavramlarını merkeze alarak, yaşlılık sürecinde kadının aile içi kararlara katılımını incelediği araştırmada, yaşlı erkeklerin aile içi karar alma sürecinde yaşlı kadınlara göre daha etkili olduğu bulunmuştur. Diğer yandan kadının bu karar alma sürecinde sosyo-ekonomik düzeyine göre katılımının arttığı da gözlenmiştir. Ataerkil ideolojinin hakim olduğu toplumumuzda, yaşlılıkla birlikte kadının artan söz hakkının yine ataerkil ideolojinin sınırları dahilinde olduğu belirtilmektedir (35).

Diğer taraftan endüstrileşme, kentleşme ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak ülkemizde de toplumsal yapının hızla değişmesi, toplumsal kurumları, davranışları ve değerleri etkilemektedir. Bu nedenle yaşlılarla ilişkiler açısından toplumun değişen koşullarına geleneksel değerler çerçevesinde uyum sağlayabilme ve ailenin yaşlı üyelerine karşı sorumluluklarını yerine getirebilmesi gittikçe zorlaşmaktadır. Ayrıca sosyal gü-

venlik sistemlerimizin kapsamındaki sınırlılıklar, sosyal yardım sistemimizin gelişmemiş olması, yaşlılara yardım sağlama konusunda aileye altından kalkılması zor yükler getirmektedir. Son yıllarda yalnızlık ve yoksulluk durumlarında bile yaşlılara destek sağlamak toplumumuzun geleneksel kesimlerinde dahi giderek başarılması zor bir görev olmaktadır (36).

Sonuç olarak, yaşlı kadınların değişen toplum yapısı içerisinde yaşam kalitelerinin yükseltilebilmesi, yaşam kalitesini artıran unsurların sağlanabilmesine yönelik hizmetlerin geliştirilmesi ile mümkün olabilir. Bu nedenle kadınların yaşlandıkça karşılaştıkları ekonomik, psikolojik ve sosyal sorunlarla baş edebilmeleri, bağımsız bir şekilde yaşamlarını sürdürebilmeleri ve yaşam kalitelerinin yükseltilebilmesi için;

- Yeterli ekonomik ve sosyal koruma sağlayan politikaların geliştirilip uygulanması, yoksulluğun ortadan kaldırılması amacıyla yönelik strateji ve uygulama programlarında yalnız yaşayan ve yetersizliği olan yaşlı kadınların ihtiyaçlarının öncelikle ele alınması,
- Yaşlı kadınların topluma aktif katılımını sağlayacak olanakların (bilgilendirme, eğitim, sosyal ve kültürel faaliyetlere katılım, ulaşım, evde yürütülen işlerle ilgili hizmet yardımı vb.) sağlanması, kendilerini geliştirmelerine ve sağlıklı yaşlanmalarına olanak sağlayıcı ortamların yaratılması,
- Yaşlıların ekonomik, psikolojik ve sosyal sorunlarıyla ilgili tüm konularda yeterli danışmanlık hizmetlerinin sağlanması,
- Konuyla ilgili olarak kamu kuruluşları, sivil toplum örgütleri ve meslek alanlarının işbirliği içinde çalışması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

1. Geraldine RJ, Conrad JG., Satisfaction in later life among woman 60 or over. *Educational Gerontology* 1997; 23:4, 297-314.
2. DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 2003. T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 2004.
3. Chappell NL, Arrangement and sources of caregiving. *Journal of Gerontology* 1991; 46:1, 1-8.
4. Atalay B, Konaş MY, Beyazıt S, Madenoğlu K. Türk Aile Yapısı Araştırması. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. Yayın No: 2313, Ankara 1992.
5. Ghany AM. Quality of life from the perspective of elderly, *Home Economics Research Journal* 1997; 6:1, 38-47.
6. Gönen E, Hablemitoğlu Ş. Yaşlı kadınların ekonomik durumları üzerine bir araştırma. A.Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları, Bilimsel Araştırma ve İncelemeler: 656, Ankara, 1990.
7. Canatan A. Yoksulluk ve Yaşlılık. IV. Aile Şurası Aile ve Yoksulluk Bildirileri. (Ed: Rahime Beder) T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, No: 122, Ankara 2004.

8. Keith VM. Gender, financial strain, and psychological distress among older adults. *Research on Aging* 1993; 15:2, 123-147.
9. Brubaker TH. Families in later life: A Burgeoning research area. *Journal of Marriage and the Family* 1990; 52:11, 959-981.
10. Cömertler N. Kadının Penceresinden Yoksulluk. IV. Aile Şurası Aile ve Yoksulluk Bildirileri. (Ed: Rahime Beder) T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, No: 122, Ankara 2004.
11. Yaşlanma 2002 Uluslararası Eylem Planı. H.Ü. GEBAM, Ankara 2002.
12. Akın A. Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısıyla Yaşlı Kadın. Yaşlanan Kadın Sempozyumu. H.Ü. Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi ve H.Ü. GEBAM, Ankara 2005.
13. Atauz S. Yalnızlık, Yoksulluk, Yaşlılık. Yaşlanan Kadın Sempozyumu. H.Ü. Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi ve H.Ü. GEBAM, Ankara 2005.
14. Kümbetoğlu B. Afetler Sonrası Kadınlar ve Yoksulluk. Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları (Ed: Yasemin Özdek). TODAI İnsan Hakları Araştırma ve Denetleme Merkezi Yayınları, Ankara 2002.
15. DIE, Çalışma İstatistikleri 2000-2001. T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 2002.
16. Anon, Economic and Social Implications of Population Aging. Copyright United Nations All Rights Reserved Manufactured, USA 1988.
17. Kalinkara V, Özgen Ö, Boran GA. Üniversiteler ve Gönüllü Kuruluşların Yaşlıların Yaşam Kalitesini İyileştirmeye Yönelik Çalışmaları. III. Yaşlılık Kurultayı, Ankara 5-7 Ekim 1998.
18. Bayraktar R. Orta Yaş ve Yaşlılıkta Psiko-Sosyal Değişmeler. Sağlıklı ve Başarılı Yaşlanma Sempozyumu H.Ü. GEBAM, Ankara 2004.
19. Bayraktar R. Yaşamın İkinci Yarısına Farklı Bakış. Geriatri 2002. H.Ü. GEBAM, Turgut Yayıncılık ve Tic. A.Ş., İstanbul 2002.
20. Oğuzhanoğlu NK. Yaşlanma ve Psikiyatrik Sorunlar. II. Ulusal Yaşlılık Kongresi (Ed: Velittin Kalinkara) Denizli Belediyesi, Pamukkale Üniversitesi ve Yaşlı Sorunları Araştırma Derneği, Horoz Medya, 9-12 Nisan, Denizli 2003.
21. Harol GC. Later Life the Realities of Aging. Family Patterns in Later Life. Englewood Cliffs, Simon & Schuster Comp., New Jersey 1993.
22. Baran AG. Yaşlılığın ve Yaşamın Anlamı Üzerinde Niteliksel Araştırma. II. Ulusal Yaşlılık Kongresi (Ed: Velittin Kalinkara) Denizli Belediyesi, Pamukkale Üniversitesi ve Yaşlı Sorunları Araştırma Derneği, Horoz Medya, 9-12 Nisan, Denizli 2003.
23. Yaşam Kalitesi Rehberi. H.Ü. GEBAM, Ankara 2003.
24. Bayık A. ve ark. Huzurevinde Yaşayan Yaşlılarda Depresyonun İncelenmesi. I. Ulusal Yaşlılık Kongresi. Yenimahalle Belediyesi ve Yaşlı Sorunları Araştırma Derneği. Ankara 10-11 Ekim 2001.
25. Ulusel B, Soyer A, Uçku R. Toplum içinde yaşayan yaşlılarda günlük yaşam etkinliklerinde bağımlılık düzeyi ve etkileyen risk etmenleri. *Türk Geriatri Dergisi* 2004;7(4): 199-205.
26. İçli T. Yalnız yaşamak. Geriatri 2002. H.Ü. GEBAM, Turgut Yayıncılık ve Tic. AŞ, İstanbul 2002.
27. Çamur S. Yaşlılarda Yaşam Doyumunu Etkileyen Etmenler. H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi, Ankara 1988.
28. Perkins K. Psychosocial implications of women and retirement. *Social Work* 1992; 37:6, 526-532.
29. Gönen E., Özmete E. Olgun Gençlik ve Yaşam Tatmini. II. Ulusal Yaşlılık Kongresi (Ed: Velittin Kalinkara) Denizli Belediyesi, Pamukkale Üniversitesi ve Yaşlı Sorunları Araştırma Derneği, Horoz Medya, Denizli 9-12 Nisan 2003.
30. Onur B. Gelişim Psikolojisi. İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 1997.
31. Baran A.G. Yaşlılığın sosyal statü ve roller bakımından analizi. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi* 2001; 1:1, 14-24.
32. Reinhard JD., Fisher CB. Kinship Versus Friendship: Social Adaptation in Married Widowed Elderly Women. Lois Grau; Women in Later Years: Health, Social and Cultural Perspectives. Harrington Park Press Inc., New York 1989.
33. Şener A, Öztöp H, Güven S. Yaşlı ve aile: sağlıklı ve başarılı yaşlanma. H.Ü. Geriatrik Bilimler Araştırma Merkezi Yayınları, H.Ü. Hastaneleri Basımevi, Ankara 2004.
34. Terzioğlu G, Güven S, Hazer O, Öztöp H, Şener A. Yaşlılıkta Ekonomik ve Sosyal Yaşam: Yaşlılık Gerçeği. H.Ü. GEBAM, H.Ü. Hastaneleri Basımevi, Ankara 2004.
35. Baran AG. Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Yaşlıların Aile İçi Kararlara Katılımı. Yaşlanan Kadın Sempozyumu. H.Ü. Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi ve H.Ü. GEBAM, Ankara 2005.
36. Onat Ü. Sosyal Politikalar Açısından Yaşlılık. Geriatri 2002. H.Ü. GEBAM, Turgut Yayıncılık ve Tic. A.Ş., İstanbul 2002.